

**Тернопільський національний економічний університет
кафедра економічної теорії**

**Міждисциплінарна курсова робота
з аналітичної економіки**

на тему:

*«Аналіз міграційної політики країн ЄС та США:
досягнення та прорахунки»*

Студентка 1 курсу групи ЕАм–11

Шевчук В.І.

Керівник: д.е.н., професор

Козюк В.В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Тернопіль – 2018 рік

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні підходи та інституційне забезпечення реалізації міграційної політики.....	4
Розділ 2. Аналіз міграційної політики ЄС і криза мультикультуралізму.....	8
Розділ 3. Аналіз міграційної політики США і жорсткість регулювання	15
Розділ 4. Перспективи та напрями використання зарубіжного досвіду у вітчизняній міграційній політиці.....	21
Висновки.....	26
Список використаних джерел.....	28

ВСТУП

Трудова міграція, інтенсивність якої за умов глобалізації стає усе більш масштабною, здійснює перерозподіл робочої сили між країнами, що суттєво впливає на ситуацію на ринках праці кожної з них. Протягом усієї історії існування людства міграція відігравала велику роль у розвитку суспільства. На сьогоднішній день вона досягла таких масштабів, що охопила усі континенти й верстви населення, та стала ключовим чинником соціально-економічних трансформацій ХХІ століття.

В курсовій роботі аналізуються міграційні проблеми країн ЄС та України, проводиться оцінка міграційного законодавства, а також висуваються рекомендації щодо удосконалення міграційного законодавства.

Завданнями, які поставлені в роботі, є:

- аналіз міграції в контексті теоретичних та практичних її аспектів,
- оцінка міграційних проблем країн ЄС,
- аналіз проблем мультикультуралізму на прикладі країн Старої Європи,
- оцінка проблем, пов'язаних із міграцією із України,
- аналіз міграційного законодавства тощо.

Об'єктом дослідження є міграція населення, а предметом – напрямки та механізми міграційної політики.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Міграція населення (лат. *migratio* – переселення) – механічні переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди, на більш-менш тривалий час або з регулярним поверненням до нього (*Міграційні процеси в сучасному світі, 1999*). Міграція населення – складний суспільний процес, що впливає на різні сторони соціально-економічного життя людства. Людей, які вчиняють міграцію, називають мігрантами. Особи, які переселилися за межі країни, — емігранти, які переселилися в країну – іммігранти. Різниця між кількістю іммігрантів і емігрантів – міграційне сальдо (чиста міграція) – безпосередньо впливає на кількість населення країни. Сума кількості іммігрантів і емігрантів дає обсяг валової міграції (*Міграція населення, 2015*). Статистичні дані міграційних процесів широко використовуються у різних соціальних науках і прикладних дисциплінах. Наприклад, у кримінології, при аналізі стану злочинності певної території, визначенні складності оперативної обстановки, виявленні причин скоєння правопорушень тощо.

Міграція впливає на важливі економічні, соціальні, демографічні та етнічні процеси як в середині окремих держав, так і на картину цих процесів у світовому масштабі. Міграції історично частіше призводили до підвищення поліетнічності населення окремих регіонів, держав, окремих частин країн. Переміщення різних етносів зумовлюють зміни в розміщенні народів, змінюють соціальний та етнічний склад міст і сіл, розширюють міжетнічні контакти, збільшують кількість змішаних шлюбів. Мігранти приносять з собою елементи власних культур, мов, психології, світогляду, особливості побуту та ведення господарства, що сприяє розвитку мультикультуралізму. В історії часто з великими переселенням народів відбувалась зміна навколишнього середовища, коли нові народи перебудовували місцеві екосистеми під власні

традиції природокористування, часом погіршуючи стійкість екосистеми, а часом покращуючи її.

В таблиці 1 наведені основні види міграції залежно від ознак.

Таблиця 1

Види міграції за класифікаційними ознаками
(Міграція населення, 2015; Голюков А.П., 1996)

№	Класифікація	Види	Характеристика
1.	За напрямком потоків	внутрішня	відбувається між окремими адміністративними одиницями різного рівня однієї держави, містами, сільською і міською місцевістю тощо (наприклад, переміщення ВПО)
		зовнішня	відбувається між державами, регіонами, континентами
		- еміграція (виїзд громадян конкретної держави за кордон)	
		- імміграція (в'їзд іноземних громадян до конкретної держави)	
		- рееміграція (повернення колишніх або дійсних громадян держави на батьківщину)	
2.	За тривалістю	репатріація (повернення людей на батьківщину, що були насильно вивезені)	
		постійна (безповоротна)	переміщення на постійне або довгострокове місце проживання
		тимчасова	переміщення на відносно короткий строк
		сезонна	щорічні переміщення, пов'язані з роботою, відпочинком на курортах, кочова міграція
3.	За формами організації	маятникова	регулярні щоденні, або щотижневі поїздки на роботу або навчання за межі місця проживання
		керована	підконтрольна державним або місцевим органам управління
		неорганізована	некерована і нерідко спонтанна, викликана раптовими факторами
		добровільна	міграція за бажанням мігранта
		примусова	міграція проти волі мігранта
		легальна	пов'язана із легальним перетином кордону та працевлаштуванням
нелегальна	пов'язана із нелегальним перетином кордону і пошуком нелегальної зайнятості		

Міграція як складний процес, особливо коли він неконтрольований, може мати негативні наслідки. Відплив жителів може призвести до невідтворення населення, нестачі трудових ресурсів; приплив мігрантів до густонаселених районів, у великі міста, веде до перенаселення, неможливості задовольнити більшість нагальних потреб людини. У свою чергу така ситуація спричиняє розвитку ксенофобії, виникнення міжетнічних конфліктів на міжособовому і колективному рівнях.

Як свідчить світова статистика, якщо у 2000 р. в світі було зареєстровано 173 млн. міжнародних мігрантів, то у 2017 р. їх кількість досягла 258 млн. (*International Migration Report*), тобто кожна 35-та людина в світі – мігрант, з них кожна 16-та людина – біженець. В табл. 2 наведені дані про зміну чисельності міжнародних мігрантів та біженців протягом 1970-2015 рр. в розрізі територій призначення. І якщо в світі загалом кількість міжнародних мігрантів за цей період зросла майже в 3 рази, то у країни Африки – в 1,8, Азії – в 2,3, Латинської Америки – у 1,6, Північної Америки – у 4,3, Європи – у 3,5 рази. Особливо загострилась проблема біженців, оскільки їх чисельність протягом 45 років зросла в світі у 4,5 рази (у країни Африки – у 4 рази, у країни Азії – у 6,6 рази, у країни Європи та колишнього СРСР – у 2,5 рази). Зросла частка біженців у загальній кількості міжнародних мігрантів – із 5,3 до 8%.

Таблиця 2

**Дані про кількість біженців та інших міжнародних мігрантів,
1970-2015 рр. (*Trends in Total Migrant Stock*)**

Територія призначення (міграції)	Кількість міжнародних мігрантів, за винятком біженців (млн.)						Кількість біженців (млн.)						Співвідношення біженців до міжнародних мігрантів, %					
	1970	1980	1990	2000	2010	2015	1970	1980	1990	2000	2010	2015	1970	1980	1990	2000	2010	2015
Світ загалом	77,2	90,2	133,7	156,9	206,4	224,1	4,3	9,5	18,8	15,8	15,3	19,6	5,3	9,6	12,3	9,2	6,9	8,0
Розвинуті країни	37,1	46,2	80,4	100,4	130,6	138,6	1,2	1,5	2,0	3,0	2,0	1,9	3,1	3,1	2,4	2,9	1,5	1,4
Країни, що розвиваються	40,1	44,0	53,4	56,5	75,8	85,6	3,1	8,1	16,8	12,8	13,3	17,6	7,3	15,5	24,0	18,5	14,9	17,1
Африка	8,9	10,5	10,1	11,2	14,4	16,6	1,0	3,6	5,6	3,6	2,4	4,0	10,1	25,6	36,2	24,4	14,3	19,5
Азія	26,1	28,0	38,2	40,1	55,4	61,9	2,0	4,3	9,9	9,2	10,5	13,2	7,1	13,3	20,6	18,6	16,0	17,6
Латинська Америка і Кариби	5,6	6,0	6,1	6,2	7,8	8,8	0,1	0,1	1,2	0,4	0,4	0,4	1,9	2,4	16,7	0,7	4,6	4,2
Північна Америка	12,5	17,4	27,0	39,7	50,8	54,1	0,5	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	4,0	3,6	2,1	1,6	0,8	0,8
Океанія	3,0	3,4	4,6	5,2	7,1	8,1	0,0	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	1,5	8,4	2,3	1,5	0,5	0,7
Європа і країни колишнього СРСР	21,2	24,9	47,9	54,0	70,7	74,6	0,6	0,5	1,3	2,3	1,6	1,5	2,9	2,1	2,7	4,1	2,2	1,9

Стосовно України, то на сьогоднішній день трудова міграція не тільки зменшує пропозицію робочої сили на вітчизняному ринку праці, а й знижує її якість, оскільки найбільш мотивовані та креативні працівники виїжджають. Поряд із соціальними та економічними чинниками, що провокують від'їзд працівників (особливо із Західної України), на особливу увагу заслуговують ментальні особливості українців, пов'язані із тим, що робота на чужині часто сприймається як справжні «заробітки», що приносять реальні доходи у вільноконвертованій валюті. І це навіть тоді, коли за вирахуванням вартості життя на чужині (у грошовому еквіваленті), втрат здоров'я і тривалої розлуки із сім'єю (у негрошовому еквіваленті) чистий вигащ від роботи за кордоном порівняно із роботою в Україні може бути нульовим. Низька фінансова грамотність, «сарафанне радіо» стосовно перспектив хорошого працевлаштування за кордоном, недовіра до державних органів та прозорих конкурсів на отримання високооплачуваних посад на конкурсних умовах, тривалий період працевлаштування за рахунок хабарів та непотизму породили нову хвилю мігрантів з України. Щорічне збільшення чисельності трудових мігрантів з України призводить до економічних, соціальних та демографічних втрат і потребує реакції як з боку державних органів управління, особливо в напрямку розроблення ефективних стимулів щодо повернення робочої сили в Україну, забезпечення гарантій зайнятому населенню, поліпшення соціального захисту та підвищення стандартів життя, так і з боку міжнародних організацій в напрямку інтеграції, інклюзії та інформаційно-просвітницької роботи із міжнародними мігрантами.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС І КРИЗА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

В другій половині ХХ століття спочатку Західна та Північна, згодом Південна, а на початку 2000-х років Центрально-Східна Європа пережили так званий міграційний перехід, тобто перетворення з території, звідки населення вибуває, на таку, куди спрямовуються численні імміграційні потоки. Саме це було першопричиною розвитку систем управління міграціями європейських країн спочатку на національному, а потім і на регіональному рівні. На сьогодні основними факторами формування міграційної політики ЄС, крім міграційного тиску із-зовні, є демографічна ситуація, що склалася в більшості європейських країн, та потреби ринку праці. У короткотерміновій перспективі певну роль відіграли також реалії фінансово-економічної кризи, наслідки якої досить болючі, особливо для деяких членів ЄС. На внутрішню європейську мобільність вплинуло розширення складу Євросоюзу останнього десятиліття, в основному за рахунок країн, які за рівнем життя та заробітків суттєво поступалися «старим» членам ЄС. Серед демографічних чинників основний – швидке старіння населення Європи. Якщо 2012 р. населення працездатного віку країн ЄС (15-64 роки) становило 335,6 млн осіб, то на 2060 р., за прогнозом, нараховуватиметься лише 290,6 млн працездатних європейців (*International Organization for Migration*). Демографічне навантаження особами старшого віку (тобто співвідношення чисельності непрацездатних осіб старшого віку до чисельності працездатного населення) становило 26,8%, а в 2060 р. зросте до 52,6%. Це призведе до проблем у функціонуванні пенсійної системи, забезпеченні потреб економіки робочою силою. Хоча на сьогодні безробіття в країнах ЄС доволі високе, особливо безробіття молоді, низка країн-членів уже відчувають дефіцит працівників в деяких галузях та регіонах. Так, особливо гострим він є у ІТ-технологіях, де попит зростає на 3% щорічно і постійно перевищує пропозицію. Відчувається дефіцит робочої сили у секторі медичних та соціальних послуг. Незадоволеним є також попит на інженерних

працівників. Приплив додаткових людських ресурсів із-зовні дещо пом'якшує ці проблеми. Адже імміграція забезпечує до 40% приросту населення європейських країн. Особливо бажаним є прибуття висококваліфікованих іммігрантів та їх внесок у формування економіки, заснованій на знаннях. І хоча приплив чужонаціонального населення несе для європейських суспільств не лише вигоди, а й проблеми, за умови ефективного регулювання він видається необхідним для поступального розвитку Європи.

Для кількісних показників міжнародної міграції в Європі використовуються дані, що характеризують прибуття та вибуття, де виділяють громадян країн-членів ЄС та громадян третіх країн, а також дані щодо чисельності прибульців, які проживають в Євросоюзі. Обрахунок останніх відбувається або на основі місця народження (особи, які народилися не в тій країні, де проживають, тобто іммігранти, з розподілом на вихідців з країн-членів ЄС та з-поза меж ЄС), або на основі громадянства. За даними Євростату, на 2013 р. в ЄС-27 майже 10% населення становили іммігранти. Їх налічувалося 50,8 млн, з яких 17,3 млн, тобто понад третина, були вихідцями з країн ЄС. Близько двох третин іммігрантів – 33,5 млн – народжені в інших країн світу (*International Migration Report 2017*). Водночас європейська статистична агенція зафіксувала проживання на території ЄС близько 35 млн іноземців. Це 13,7 млн громадян інших країн Євросоюзу (2,7% населення), причому в таких країнах як Бельгія, Люксембург, Ірландія та Кіпр громадяни ЄС становлять більшість іноземців, та 20,4 млн громадян третіх країн (4% населення). Найчисельніші контингенти іноземців проживали в Німеччині, Іспанії, Італії, Великобританії, Франції. По відношенню до всього населення частка іноземців була найбільшою в Іспанії, Ірландії, Австрії та Бельгії.

Хоча зазвичай міграція в ЄС асоціюється з прибуттям до Європи вихідців з інших, менш розвинутих регіонів світу, переважну більшість осіб, які переміщуються в рамках Євросоюзу, становлять громадяни країн-членів: за обсягом внутрішньо європейські міграції вчетверо більші, ніж міграції з поза меж ЄС.

Міграції є могутнім чинником європейської інтеграції. Опитування показують, що 10% європейців працездатного віку в якийсь період свого життя працювали в інших, ніж власна, країнах Європи. Причому серед громадян, які мають такий досвід, європейська ідентичність виражена яскравіше. Вона притаманна майже 80% мігрантів, у порівнянні з 54% населення, яке не має міграційного досвіду (*Migration Policy Institute*). Внутрішня європейська міграція несе країнам призначення однозначні вигоди. Так, внаслідок прибуття численних європейців, головним чином поляків, після 2005 р. серед іммігрантів 25-44 років в Німеччині частка осіб з вищою освітою значно переважає цей показник для місцевого населення. Крім того, кваліфіковані іммігранти в середньому приблизно на 10 років молодші, ніж особи того ж освітнього рівня з числа місцевого населення (*International Organization for Migration*).

Разом з тим, не можна не визнати, що приєднання до ЄС бідніших країн, тобто Болгарії та Румунії, рівень добробуту населення яких значно нижчий середньоєвропейського рівня, призвів до активізації переміщень Європою некваліфікованих осіб, які не мають перспектив працевлаштування і, отже, потребують соціальної допомоги, що лягає додатковим тягарем на систему соціального захисту країн перебування, створює й інші проблеми, пов'язані з інтеграцією мігрантів, їх сприйняття місцевим населенням. Особливо гостро ця проблема стоїть по відношенню до ромів. Важливою складовою імміграційного потоку до європейських країн є навчальна міграція. За даними Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), впродовж 2000-2015 рр. чисельність міжнародних студентів в Європі зросла на 114 %, тоді як в Північній Америці – на 55 % 10. Найбільше дозволів на перебування у зв'язку з навчанням було оформлено у 2013 р. у Великобританії – 198,8 тис., 59 тис. таких дозволів видала Франція, 40 тис. – Німеччина. Навчальна міграція є не лише формою тимчасовою міграції, а й сходинкою до переселення на постійне проживання. Так, у Великобританії серед іноземців, які отримують дозволи на постійне перебування, приблизно 16% становлять особи, які спочатку прибули на навчання.

Події «Арабської весни», війна в Сирії 2017 р. викликали додаткові потоки біженців в Європу. Найбільше шукачів притулку прибули з Сирії – 50,5 тис. Як і раніше, численним є приплив біженців з Афганістану – 26,3 тис. Разом з тим, значну кількість клопотань про притулок було подано на території ЄС громадянами Західних Балкан: Сербії – 26,4 тис., Косова – 20,2 тис. Оскільки переважна більшість цих клопотань необґрунтовані, частка відмов за ними становила понад 98%. Водночас, 90% рішень щодо сирійців були позитивними (62% отримали статус біженця, 27% – додаткові форми захисту, 1% – дозвіл залишитися з гуманітарних міркувань). Найбільша кількість клопотань про притулок було подано в Німеччині (майже 30%), Франції (15%) та Швеції (12,5%). Причому у Швеції норма визнання становила 53,4%, у Німеччині – 26,4%, а у Франції – 17%.

Нелегальна міграція становить чи не найбільший виклик для європейських країн в сфері регулювання міграційними процесами. За оцінками Єврокомісії, на території ЄС перебуває від 8 до 10 млн іноземців без урегульованого правового статусу. Серед затриманих на кордоні найбільш численними були сирійці (майже чверть), вихідці з Еритреї, афганці та албанці. Фінансово-економічна криза, що позначилася на обсягах і напрямках міграційних переміщень в Європі, значно вплинула на становище іммігрантів. Вони були першими, хто втрачав роботу, і рівень безробіття, і його тривалість у них значно більші, ніж у місцевого населення. У 2015 р. у низці європейських країн половина безробітних мігрантів не могли знайти роботу понад рік. Якщо в середньому безробіття в ЄС у 2015 р. становило 10,5%, то серед громадян третіх країн воно вище вдвічі – 21,3%. Найвищі показники було зафіксовано в Іспанії (38,6% серед іммігрантів проти 25,2% у місцевого населення) та Греції (36% проти 24,5%). Громадяни третіх країн набагато частіше зайняті на роботах, які не потребують наявного у них рівня кваліфікації. Ризик бідності та соціального виключення серед осіб 25-54 років, народжених за кордоном, в середньому на десять відсотків вищий, ніж загалом. Молодь іммігрантського походження помітно частіше не завершує обов'язковий шкільний курс, залишаючись і поза освітою, і поза працевлаштуванням (*International*

Organization for Migration). Крім іншого, така ситуація є наслідком того, що в умовах рецесії деякі країни значно зменшили фінансування програм інтеграції мігрантів. Таким чином, міграційна ситуація в Європі диктує необхідність вироблення політичних рішень за кількома очевидними напрямками. Передовсім це регулювання внутрішньо європейських переміщень громадян країн-членів ЄС, це політика щодо імміграції економічних мігрантів з третіх країн, запобігання нелегальній міграції та надання допомоги біженцям.

У XXI столітті практично всі країни – члени ЄС переживають найнижчу народжуваність, коли-небудь зареєстровану в історії. В Італії та Іспанії народжуваність впала до 1,2 дитини на жінку, Німеччині цей показник становить 1,3 дитини, Греції – 1,4, Швейцарії – 1,5, Франції та Данії – 1,7, Ірландії – 2. Вікова група 0-15 років стрімко скорочується, отже, згодом Європа зіткнеться зі зниженням чисельності населення працездатного віку та перспективою зниження потенціалу робочої сили.

Згідно деомграфічних досліджень Інституту Планка, зростання безробіття негативно позначається на народжуваності – якщо рівень безробіття збільшується на 1%, народжуваність знижується на 0,2%. Однак нестачу поповнює приплив мігрантів, оскільки із кожним роком процентне співвідношення між корінним населенням ЄС і мігрантами неухильно змінюється в бік збільшення частки мігрантів. При цьому кожен новонароджений європейець швидше за все в майбутньому потрапить в таку саму ситуацію, як і його батьки, адже вони виховують його згідно з принципами толерантності, терпимості, масової культури і споживацької ідеології. У той же час діти мігрантів виховуються в жорстких рамках національної громади, отримуючи на майбутнє потужний етно-культурний стрижень, який дозволить закріпитися в європейському суспільстві мігранту набагато краще і міцніше, ніж корінному жителю.

Серед країн Європи однією із найперших, хто взяв на озброєння політику мультикультуралізму стала Великобританія, яка, на відміну від Канади та Австралії, не проголошувала її за офіційну доктрину, але втілювала мультикультуралізм активно на практиці. Досить довгий час політика Великої

Британії стосовно інтеграції іншокультурних та іншоконфесіональних іммігрантів вважалася орієнтиром для інших країн ЄС. В Британії реалізували т.з. «жорсткий» мультикультуралізм, згідно якого була розроблена система заходів з підтримки національних меншин з метою збереження ними самобутності, культури, традицій і звичаїв, прийнято низку законів, спрямованих на недопущення будь-яких форм дискримінації за національною чи расовою ознаками. Толерантність перетворилася у догму, яка вимагала від британців неухильного дотримання. Проте така політика загострила, а не розв'язала, проблеми співіснування мігрантів (з Африки, Індії, Пакистану, В'єтнаму, Китаю, Туреччини) та корінного населення (*Dluhopolskyi, 2015*).

Європа стала унікальним майданчиком, де в результаті досить лояльного міграційного законодавства накопичилося багато представників різних культур. Але люди, включені в певне культурне середовище, в ньому не асимілювалися, а почали жити діаспорами, анклавом, районами. В результаті політика мультикультуралізму приводила до того, що втрачався, розмивався стрижень традиційної Старої Європи, і коли вже ситуація зашкалила остаточно, тобто постало питання про виживання населення Старої Європи, тільки тоді політики підняли питання про те, що мультикультуралізм приречений. Гасло, яке висунув ЄС, – «єдність через різноманіття» – спочатку стосувалося різноманіття всередині самої Європи. Ця мета була цілком досяжна: при всіх відмінностях – це країни однієї культури і релігії. Однак приплив іммігрантів змінив ситуацію. Перша хвиля імміграції з Африки і Азії була спокійною, ці люди хотіли заробити грошей і нормально жити, але їхні діти і внуки, що народилися і отримали громадянство в Європі, претендують абсолютно на інше: на утвердження своєї культури та релігії. І часто потрапляють в радикальні ісламістські організації.

Причиною провалу політики мультикультуралізму і пасивності європейської культури перед натиском мігрантів є дехристиянізація Європи. Починаючи з епохи Відродження релігія перестала бути об'єднуючим фактором європейської культури, мірилом соціальних норм та порядків. Поняття «християнська культура» втратила своє значення і була замінена

принципами «толерантності» та «мультикультуралізму». Свідомо відмовившись від християнства як основи суспільного ладу європейці самостійно прирекли себе на знищення. Проте якщо раніше вони «поїдали» самих себе, грузнучи все глибше і глибше в так званій масовій культурі, долучаючись до ідей суспільства споживання, то сьогодні на вже слабку і практично не здатну чинити опір зовнішньому впливу культуру «навалилися» мігранти зі своїми потужними, міцно збитими жорсткими соціальними і релігійними рамками громадами, що легко пригнічують будь-які спроби «Старого світу» заявити про себе.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ США І ЖОРСТКІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ

У США мультикультуралізм виник як відповідь інтелектуальної спільноти на відому концепцію та політику «плавильного котла», суть якої полягає в інтеграції через асиміляцію, що панувала в ХХ столітті. Суть ідеології і політики мультикультуралізму визнає право кожної національної чи культурної (субкультурної) спільноти на культурне самовизначення; вживаються заходи щодо збереження національної самосвідомості народів та етнічних спільнот (у тому числі іммігрантів), які живуть у державі. Така політика зберігає культурне різноманіття, чи культурний плюралізм, тобто охороняє і розвиває мовні, культурні, релігійні особливості різних народів, яких доля звела разом. Тобто, мультикультуралізм пропонує мирне співіснування різних культур в одній країні, пропонує визнати рівність усіх культур та їх рівні права на існування (Атанов Ю., 2017).

Мультикультуралізм в США сприйняли з ентузіазмом представники всіх меншин – вони зрозуміли його як культурний плюралізм. Але на початку 1990-х рр. США й Канада зустрілися з феноменом реактивного мультикультуралізму. Його носії – етнічні й культурні меншини. Якщо раніше їх члени прагнули злитися з більшістю, то тепер наполягають на своїй «інакшості». Якщо до кінця 1970-х років іммігранти з Азії і Латинської Америки активно входили в процес асиміляції, то від середини 1980-х років вони енергійно і навіть агресивно підкреслюють свою культурну несхожість з більшістю населення.

Прихильники послідовного мультикультуралізму пропонують інтеграцію (об'єднання) культур без асиміляції (злиття), на противагу прихильникам концепції плавильного котла. Концепція плавильного котла («перетоплюючого казана», «melting-pot») діє спочатку паралельно з англоконформізмом, а потім в майбутні декілька десятиліть стає ідеологією та перетворюється в ідеальну модель справжньої американізації. Сама метафора походить від назви п'єси англійського драматурга та письменника Ізраеля Занвілла про життя

єврейської сім'ї, яка рятуючись від погромів, залишила Росію та отримала притулок в Америці. Суть концепції полягає в тому, що Сполучені Штати Америки здатні прийняти іммігрантів будь-якої національності, культури, які і створюють разом з американцями єдину націю, єдину американську культуру, «засновану на найкращих елементах усіх культур, що їх привезли з собою іммігранти, і тому вони, приймаючи американську культуру, переймають для себе щось вище чи краще, яке автоматично включає і все щонайкраще в їх батьківській культурі». Прихильники цієї концепції справжнім визнавали американця змішаного походження, а за іммігрантами, при умові їх вдалої асиміляції, зберігалось право робити свій внесок у розвиток національної традиції.

США визнають расові проблеми в сфері освіти на офіційному рівні. В 1954 р. верховний Суд США відмінив поділ шкіл за расовою приналежністю. Більшість навчальних округів керуються приписами про заборону расової дискримінації в школах, збільшенні освітніх можливостей національних меншин. Таким чином, на сьогодні в Америці створена правова база, що забороняє расову дискримінацію в сфері освіти. «Великий тиск на офіційну політику в сфері освіти в США здійснювали організації, що ведуть боротьбу за громадянські права національних меншин, особливо Національна Асоціація за прогрес кольорового населення» (*National Association for the Advancement Coloured People*). Вони виступали за введення спільного навчання білої більшості і кольорових (інтегровані школи), забезпечення расової рівності в навчальних закладах.

Змінилася реакція керівництва американських шкіл на расову і етнічну різноманітність. В минулому передбачалося, що успішність представників меншин буде нижчою, ніж у білих однолітків, в наслідок чого, значна кількість учнів, які належали до етнічних і національних меншин, переводилась на навчальні програми для відсталих або програми професійно-технічного навчання. Сучасні освітні реформи спрямовані на введення більш високих стандартів для всіх учнів. Ліквідація розриву стала одним із важливих завдань, відсоток білих і американських негрів, які закінчують школу зараз майже

однаковий. Школи надають спеціальну допомогу учням-представникам національних і етнічних меншин. Створюються класи з меншим наповненням, впроваджуються науково обґрунтовані методики раннього навчання читанню і мотивації до підготовки до вступу у коледж.

Колись мета школи полягала у сприянні асиміляції за принципом «плавильного казана». Така політика приносила культурну самобутність у жертву асиміляції. Сучасні навчальні заклади США великої уваги надають забезпеченню англомовної грамотності, але, все більш уваги приділяється вивченню різних культур, прикладаються зусилля до забезпечення різноманітності у складі вчителів. Підґрунтям багатьох мультикультурних і мультиетнічних течій є ідея розподілу влади в демократичному суспільстві. Мультиетнічна освіта розглядає певні культурні групи (афроамериканці, індіанці, мексиканці, американці азійського походження) як пригнічувані або домінуючі групи, які не мають голосу, пропорційно їх кількості серед населення. Недостатнє представництво цих груп в процесі прийняття рішень впливає на те, як навчають їх дітей. Політичні відгуки на мультиетнічність можуть бути розділені на три групи: культурний плюралізм, асиміляція і мультикультуралізм. Культурний плюралізм розглядає демократичне суспільство, як суспільство яке визнає права всіх етнічних груп і біетнічних спільнот існувати рівноправно – політично, економічно, культурно. Люди, які належать до різних етнічних груп мають рівні громадянські права. Суспільство розглядається як різноманіття різних груп, які мають власний голос і право на соціалізацію дітей, відповідно власним цінностям, мові й нормам поведінки. На особливості індивіда розповсюджуються особливості тієї групи, до якої він належить. Відповідно до цієї ідеї, школи і навчальний план повинні підкріплювати етнічну ідентичність і залежати від етнічних груп, домінуючих в цій школі. Якщо жодна група не домінує, тоді учитель повинен працювати так, щоб приймати до уваги декілька етнічних груп і враховувати їх своєрідність при складанні навчального плану. Згідно моделі культурного плюралізму, процес навчання повинен відбивати домінуючий підхід до навчання в певній етнічній групі і навчальний план повинен відображати культурну спадщину цієї

групи. Як наголошує Дж.Бенкс, навчальний план повинен бути культурно специфічним (Атанов Ю., 2017). Основна мета – допомогти дітям діяти у власній культурі і надавати їм здатності діяти в межах макрокультури.

Багато політиків і діячів освіти США вважають, що втілюючи ідеї мультикультурної освіти, важливо враховувати різні підходи до цієї проблеми, а не наслідувати якусь одну модель. Різноманітні підходи до ідеї мультикультурної освіти відбивають різні цінності і різне розуміння цієї концепції. Концепції мультикультурної освіти і відповідні цінності й погляди визначають основний зміст і поняття, постановку акценту і межі досліджень. Концепції мультикультуралізму можна розглядати як основні положення для організації на їх основі практики мультикультурної освіти і їх необхідно усвідомлювати ще на стадії планування. Відповідно синтез мультикультурних концепцій може включати їх основні ідеї і положення.

Концепції мультикультурної освіти в США виникли на засадах ідей лібералізму і гуманізму в річищі педагогіки прагматизму і соціал-реконструктивізму та були відповіддю на прояви кризи освіти в гетерогенному культурному середовищі. Вони були спрямовані проти расизму, етноцентризму і асиміляції. Перед американською системою освіти постало питання: як трансформувати зміст и методи навчання, щоб вони відображали культурне розмаїття і в той же час сприяли формуванню єдиної американської ідентичності. Політика мультикультурної освіти в США забезпечена законодавчо на всіх рівнях: федеральному, в окремих провінціях і штатах. Створені спеціальні державні структури, відповідальні за здійснення і контроль мультикультурної освітньої політики. Однак, не можна ідеалізувати реальний стан мультикультурної освіти в США. Більшість шкіл і вищі навчальні заклади знаходяться лише на початку шляху її реалізації. І на сьогодні у зв'язку з кризою політики мультикультуралізму у світі, у тому числі і в США, реалізація таких програм стоїть під питанням.

Д. Трамп провадить політику національного ізоляціонізму – внутрішня політика відіграє ключову роль. Для Д. Трампа є важливим підтвердити власними діями свої передвиборчі обіцянки. "Білий американець" має відчутти

реальний захист і турботу держави порівняно з іншими категоріями населення. Саме тут виникає ризик для національної безпеки США. Адже політика США щодо нелегальних мігрантів і мусульман може спричинити нові атаки радикальних ісламістів на території США. Цьому також можуть сприяти і наміри діючого президента вести відчайдушну війну з ІДІЛ. Ще один важливий фактор, який впливатиме на подальшу долю і контури нового світового порядку, що народжується на наших очах, – це те, що Д. Трамп є прихильником не глобальних чи регіональних утворень, а двосторонніх відносин США з різними країнами світу. Якщо говорити про Європу, головним стратегічним партнером Америки тут стане Велика Британія. Про це свідчить і те, що Д. Трамп як президент провів першу зустріч саме з британським прем'єр-міністром Т. Мей. Через наміри будувати стіну на кордоні зі своїм сусідом існує висока ймовірність жорсткого конфлікту між США та Мексикою. Якщо взяти до уваги історичні аналогії, розуміємо, що нелегальний потік мігрантів з Мексики до Штатів не зменшиться. І цілком може виникнути ситуація, яку світ спостерігав у випадку Берлінського муру, коли люди ризикували життям, часто гинули, потрапляли до в'язниці, але не полишали спроб потрапити до кращого зі світів. Саме на Близькому Сході має всі шанси розпочатися жорстка битва Трампа з ІДІЛ. І якщо він домовиться з В. Путіним на цьому напрямку, для України виникнуть нові ризики, які буде досить важко нівелювати. Тому вже сьогодні потрібно пояснювати Вашингтону, що Росія – це не член міжнародної антитерористичної коаліції і не надійний партнер у боротьбі з тероризмом, а держава-агресор, яка підтримує незаконні терористичні утворення (Атанов Ю., 2017).

Отже, незважаючи на той факт, що в США законодавчо заборонена дискримінація на расовому, національному та етнічному ґрунті, Однак законодавче забезпечення мультикультуралізму як головної складової державної політики в США відсутнє. В США мультикультуралізм не став складовою державної політики. Соціальна інтеграція іммігрантів традиційно вважалась їх особистою справою. На фактичну поліетнічність сучасних США негативно реагує чимала частина громадськості, оскільки ця ідеологія явно

суперечить «американській мрії», найважливіший елемент якої – уявлення про єдину «американську націю».

Поступово мультикультуралізм трансформується у інший політико-культурний феномен – так званий феномен транс культури (або міжкультуралізму). Власне, розвиток концепції транскультури можна вважати наступним кроком після мультикультуралізму. Від середини 1990-х років транскультурне бачення (transcultural vision) починає поширюватися в Росії, Німеччині, США та в інших країнах. У процесі мультикультурних контактів ми виходимо у простір «між», у простір «транс» із метою віднайдення порозуміння. Це потенційно нова цілісність, нове комунікативне суспільство, в якому виробляються нові комунікативні цінності.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ МІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ

Періодично повторювані кризи, нестабільна економічна система, корупція та олігархічна модель розвитку, триваючі кілька років військові дії на Сході України зіграли ключову роль у зниженні чисельності населення. За даними Державної служби статистики (*State Statistics Service of Ukraine*), населення України на 1 січня 2018 р. становить 42 млн. 584,5 тис. осіб, що на 176 тис. менше у порівнянні із попереднім роком і на 6 млн. 844 тис. менше у порівнянні із 2000 р. Так, кількість живонароджених із січня по листопад 2017 р. в Україні склала 336 тис. 453 осіб, померлих – 525 тис. 857 осіб, що свідчить про значний демографічний спад (скорочення на 189 тис. 404 осіб). Крім природного, важливим фактором зниження чисельності населення є виїзд громадян України за кордон на тривалий час, зважаючи на ментальні особливості, зневіру у реформах та подоланні непотизму на усіх рівнях управління. З січня по вересень 2017 р. кількість тих, хто виїхали за кордон, склала 3 тис. 787 осіб. Загалом, за 26 років існування України як незалежної держави більше 9 млн. осіб вікової категорії 23-40 років виїхали з країни в пошуках кращого життя.

З XIX століття до наших днів Україна (в усіх її державних формах) пережила кілька хвиль масової еміграції з причин перенаселення, малоземелля, наявності загрози для життя, злиднів. Таким чином, країну покидала, переважно, інтелігенція і вищі верстви населення. Сьогодні ж прагнуть виїхати за кордон та виїжджають як представники робочих спеціальностей (будівельники, малярі, різноробочі), так і представники інтелектуальної сфери діяльності (програмісти, вчені, інженери, працівники бюджетної сфери). Лише за 2009-2016 рр. в Україну трудовими мігрантами було перераховано близько 52 млрд. грн., що у 1,5 рази перевищує суми прямих іноземних інвестицій, які надійшли в країну за аналогічний період.

Трудова міграція справляє різнобічний вплив на українське суспільство. З одного боку, вона зменшує напругу на ринку праці, сприяє підвищенню добробуту багатьох сімей, є джерелом валютних надходжень та нематеріальних трансферів нових знань та досвіду, які можуть сприяти розвитку держави, проте, з іншого, – спричиняє дефіцит працівників у деяких галузях та регіонах, негативно позначається на сімейних стосунках, вихованні дітей, рівні народжуваності, а заробітки мігрантів, спрямовані переважно на споживання, провокують підвищення цін, інфляцію, зростання імпорту (*Strategy of the State Migration Policy of Ukraine*).

Відсутність перспективи професійного зростання, не вигідні умови ведення малого і середнього бізнесу, високий рівень корумпованості всіх сфер діяльності сприяють збільшенню масштабів трудової еміграції. Офіційна статистика фіксує приблизно 3 млн. українців, що працюють за кордоном, неофіційна – від 5 до 8 млн. (тільки в Польщу за 2017 р. виїхало 1,2 млн. українців). 43% економічно активного населення України так чи інакше розглядають можливість пошуку роботи за кордоном. Високий рівень трудової міграції в основному забезпечується за рахунок західних і центральних регіонів країни.

За даними International Organization for Migration – IOM (*International Organization for Migration*), українські трудові мігранти прямують переважно до Польщі (25%), Російської Федерації (19,2%), Чехії (18,3%), Італії (15,7%), Німеччини (3,2%), Португалії (2,7%) та в багато інших країни Європи. У 2015 р. українцям було видано 493 тис. вперше оформлених дозволів на проживання в країнах ЄС, що у 1,5 рази більше, ніж у 2014 р. (*Migration in Ukraine*). Переважна більшість цих дозволів видана у Польщі (87%). Загалом, у довгостроковій міграції зацікавлена значна частина мігрантів, основу якої складає населення віком 30-40 років, тоді як в короткостроковій міграції зацікавлене переважно населення від 45 років. При цьому, 37% емігрантів мають закінчену вищу освіту, але змушені працювати не за фахом і виконувати низько-кваліфіковану роботу в приймаючій країні.

За даними дослідження, проведеного в рамках проекту ІОМ у 2014-2015 рр. (*Migration as a Factor of Development in Ukraine*), в структурі мігрантів з України переважають чоловіки, найчисленнішими серед них є особи 30-44 років (понад 40%) і більшість мігрантів походить із областей заходу країни. Дослідження European Asylum Support Office – EASO (*European Asylum Support Office*) показало, що число українців, які бажають залишити країну, за останні 5 років збільшилася в 14 разів. Сьогодні Україна знаходиться в першій десятці країн, з яких надходить найбільше заяв про надання притулку в країнах ЄС.

У той час як в країнах Європи розробкою нормативних документів з регулювання міграційних потоків активно займаються із 1949 р., в Україні практично до 2016 р. була відсутня правова база з питань міграційної політики та управління міграційними процесами. З 01.01.2016 р. вступив в силу Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (постанова Верховної Ради від 05.11.2015 р. №761-VIII), який закріплює права трудових мігрантів та членів їх сімей, містить організаційні основи із переміщення, працевлаштування та соціального захисту громадян, що працюють за кордоном і передбачає формування та реалізацію єдиної державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції.

Відповідно до Закону (*About External Labor Migration*), державна політика в сфері зовнішньої трудової міграції спрямовується, зокрема, на здійснення ефективного державного регулювання зовнішньої трудової міграції, забезпечення соціального та правового захисту трудових мігрантів та членів їх сімей, створення умов для повернення в Україну і реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей. Формування та реалізацію державної політики в сфері зовнішньої трудової міграції в межах своїх повноважень забезпечують Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Основним недоліком даного документа є його декларативний характер: він не пропонує норм прямої дії, а містить переважно посилання на чинне законодавство України або міжнародні договори (в 11 статтях Закону), в ньому відсутні механізми реалізації задекларованих норм. Декларативність і

відсутність конкретики свідчить про спробу формально виконати відповідну вимогу Плану дій щодо лібералізації візового режиму (*European Commission*), а не про спробу врегулювати конкретні суспільні правовідносини. У питаннях, що стосуються повернення мігрантів в Україну, також відсутня конкретика.

12 липня 2017 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України була прийнята Стратегія державної міграційної політики України на період з 2018 по 2025 р. (*Strategy of the State Migration Policy of Ukraine*). Документом передбачено розгляд проблемних питань, що стосуються міграції, визначення принципів і напрямів реалізації Стратегії. Одним з таких напрямків є розвиток можливостей для легального тимчасового працевлаштування за кордоном, підвищення рівня обізнаності про можливості міграції, як способи зниження негативних наслідків еміграції. Стратегія передбачає створення необхідних умов для повернення українських емігрантів на Батьківщину, зокрема:

1. Механізм надання інформаційно-консультативної допомоги громадянам України, які повертаються в Україну за процедурою добровільного повернення або в порядку реадмісії, а також налагодження співпраці з громадськими об'єднаннями з надання правової, психологічної та інших видів допомог.

2. Канали передачі інформації трудовим мігрантам з України, а також зарубіжним, в тому числі про можливості працевлаштування та наявні соціальні послуги в Україні.

3. Підвищення рівня фінансової грамотності громадян, які повертаються в Україну, з метою більш ефективного використання ними грошових переказів і заощаджень для інвестування, відкриття і розвитку бізнесу.

4. Чітке розмежування повноважень і координація дій державних установ з питань реінтеграції.

5. Система збору даних про мігрантів, що повернулися в країну, їх потреби в соціальній та економічній реінтеграції.

6. Затвердження якісних і кількісних індикаторів досягнення реінтеграції, визначення пріоритетів стосовно загальнодержавних і регіональних принципів.

7. Загальнодержавні і регіональні (для регіонів, охоплених найбільш масовою еміграцією) програми сприяння поверненню із відповідним фінансуванням.

Про результативність затвердженої Стратегії судити досить рано, але вже сьогодні зрозуміло, що для забезпечення повернення трудових мігрантів в Україну, припливу інтелектуального капіталу та робочої сили не досить консультацій і підтримки емігрантів з боку держави. На даному етапі політика зниження відтоку населення за кордон існує виключно на папері і не має реальної сили, оскільки показники соціально-економічного розвитку України сьогодні далекі від оптимальних.

Фактором повернення трудових мігрантів в Україну повинен був стати прийнятий безвізовий режим, оскільки велика їх кількість, перебуваючи «на заробітках» нелегально, не мали можливості їздити додому та офіційно працевлаштовуватися за кордоном. Як очікувалося, за 2017 р. у країну повинні були повернутися 5 млн. українців, але дані прогнози виявилися помилковими і статистична інформація говорить лише про посилення відтоку населення. Так, за даними Держприкордонслужби (*State Border Guard Service of Ukraine*), лише за місяць існування безвізового режиму (станом на 11 липня 2017 р.), з України в Європу виїхало понад 95 тис. осіб.

Зростання мінімальних зарплат також розглядалось урядом як фактор, що сприятиме поверненню трудових мігрантів в Україну. Однак радикальне підняття мінімальних зарплат протягом 2015-2017 рр. у більше, ніж в 3 рази, спричинило досить неоднозначні наслідки (*Tyshchuk, 2018*): з одного боку, відбулася детінізація зарплат та зменшення кількості людей, які отримують мінімалку, а з іншого, посилились інфляційні процеси, збільшилась кількість компаній, що укладають з працівниками договори як з приватними підприємцями, позбавляючи їх ключових соціальних гарантій.

Загалом, створення нормативної законодавчої основи є позитивним моментом в діях держави щодо регулювання міграційних процесів, однак великим упущенням є її відсутність протягом більше, ніж 25 років існування незалежної держави.

ВИСНОВКИ

Ключовими факторами, які змушують мігрувати українців із країни, можна вважати:

- низький рівень життя населення (за даними МВФ (*World Economic Outlook*), номінальний ВВП на душу населення в Україні за підсумками 2017 р. склав \$2458 (131 місце із 186 країн світу), в той час як у сусідній Польщі – \$13429 (55 місце із 186 країн світу);

- високий рівень безробіття (за даними Державної служби статистики (*State Statistics Service of Ukraine*), навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вакантних посад протягом 2015-2017 рр. зросло із 38 у 2008 р. до 56 у 2017 р.);

- високі вимоги до робітників у потенційних роботодавців у поєднанні із низьким рівнем оплати праці (нерідко роботодавці, бажаючи скоротити обсяг витрат на оплату праці та податки, скорочують штат співробітників і перекладають на кожного працівника максимальний обсяг обов'язків).

- неефективна політика держави в сферах працевлаштування та соціального захисту трудових мігрантів (її переважно декларативний характер).

Для мінімізації негативних наслідків трудової міграції необхідно усувати причини, що спонукають людей до масштабної еміграції. Адже, якщо в країні не створено гідних умов для життя і праці, то неминуче люди будуть залишати країну в пошуках як гідного робочого місця, оплати праці, так і вищого рівня та якості життя. Пересічному українцю, навіть з вищою освітою, низькокваліфікована, однак порівняно високооплачувана робота за кордоном сприймається як омріяний спосіб існування. З економічної точки зору зрозуміло, що людина, яка володіє певним людським капіталом, буде намагатись отримати від нього якомога більший зиск. У такому разі людину можуть утримати від трудової еміграції лише патріотичні відчуття і почуття особистої відповідальності за майбутнє своєї країни.

Формуючи ключові засади і принципи сучасної міграційної політики України, слід використовувати досвід розвинених країн, зокрема:

- Канади, Австралії – відбір іммігрантів за їхньою здатністю

інтегруватися в довгостроковій перспективі на ринку праці й надання тим, хто пройшов необхідну атестацію для в'їзду в країну, свободи вибору і зміни робочого місця;

- США – право роботодавців офіційно підтверджувати потребу в іноземних фахівцях й готовність платити їм винагороду за діючими ставками як основа надання дозволу на в'їзд; делегування повноважень спеціальним агентствам для вивчення потреб ринку праці й участі в здійсненні заходів із залучення іноземної робочої сили;

- Франції, Іспанії, Нідерландів, Греції, Швеції – введення різноманітних форм квотування, у тому числі на залучення іноземних працівників певних професій для конкретних секторів економіки; введення квот із визначенням переліку держав, з яких іммігранти можуть в'їжджати в країну (що обумовлено обопільними умовами й угодами);

- США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, де надається переважне право на проживання й прискорене одержання громадянства залежно від кваліфікації іммігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. About External Labor Migration: The Law of Ukraine. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
2. Asylum statistics. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained>.
3. Dluhopolskyi O. Welfare state and quality of life: Nordic countries experience and Ukrainian reality // Socio-Economic Problems and the State. –2015. – Vol.13(2). –P.294-302. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf>.
4. European Asylum Support Office. Available at: <https://www.easo.europa.eu>.
5. European Commission Welcomed the Implementation of Ukraine Action Plan on Visa-Free Regime. Available at: <https://112.international/ukraine-and-eu>.
6. International Migration Report 2017. United Nations Department of Economic and Social Affairs / Population Division.
7. International Organization for Migration. Available at: <http://iom.org.ua/sites/default/files>.
8. Migrant Integration Policy Index 2015. Available at: <http://www.mipex.eu>.
9. Migration as a Factor of Development in Ukraine. Kyiv: IOM, 2016.
10. Migration in Ukraine: facts and numbers. Kyiv: IOM, 2016.
11. Migration Policy Institute (MPI). Available at: www.migrationpolicy.org/programs.
12. State Border Guard Service of Ukraine. Available at: <https://dpsu.gov.ua>.
13. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://ww.ukrstat.gov.ua>.
14. Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. Trading Economics. Available at: <https://tradingeconomics.com/ukraine>.
16. Trends in Total Migrant Stock: The 2015 Revision. United Nation.
17. Tyshchuk T. A High Minimum Salary will Prove Individual Entrepreneurs, or Who has Become More Earned in Ukraine. Available at: <https://voxukraine.org/uk>.
18. United Nations Treaty Collection. Available at: <http://treaties.un.org>.

19. World Economic Outlook: Database-October 2017, International Monetary Fund.
20. Атанов Ю. Міграційна політика в США: мультикультуралізм чи плавильний котел Available at: <http://grushevskogo5.com/analytics>.
21. Голіков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії. –К.: Либідь, 1996.
22. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. –К., 2014.
23. Малиновська О.А. Міграція // Політична енциклопедія. –К.: Парламентське видавництво, 2011. –450 с.
24. Міграційні процеси в сучасному світі. –К., 1999.
25. Міграція населення: Політологічний енциклопедичний словник / За ред. М.П. Требіна. –Х.: Право, 2015.
26. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. –О.: Астропринт, 2001.